

"לימודי נשים" ו"שטח" פמיניסטי - דברים ב"קול אחר"

2012

הקדמה: על המאמר והמתודה

מאמר זה דן בהתארגנויות של נשים העוסקות ביצירת ידע פמיניסטי. באופן ספציפי הוא מתייחס לשתי זירות בהן מתקיימת התארגנויות מסוג זה: הזירה האחת היא "לימודי נשים" באקדמיה, שנוצרו ביוזמת נשים אקדמאיות ומנהלים על-ידן, במטרה לעסוק באופן עיוני בידע פמיניסטי ולפתח תחום זה של ידע. הזירה השנייה היא ה"שטח" הפמיניסטי, בו מתקיימות התארגנויות עצמאיות של נשים, המשלבות יצירת ידע פמיניסטי ופעילות פמיניסטית בתהליך של שינוי המציאות הקיימת למציאות פמיניסטית.

המאמר סוקר ומנתח את אופי הידע הפמיניסטי המיוצר בזירה האקדמית ובזירת השטח, ואת אופי היחסים שהתפתחו ביניהן עד היום. כמו כן נדונים התנאים בהם אפשר ליצור ידע פמיניסטי המשמש לבניית מציאות פמיניסטית.

מבנה המאמר: פתח-דבר, הקדמה, שלושה פרקים, וסיום. פרק א' עוסק ברבדים נסתרים של היחסים בין "לימודי נשים" באקדמיה לבין ה"שטח" הפמיניסטי הלא הגמוני המוגדרים על ידי כ"מלחמת מעמדות". פרק ב' מתאר את היחס ההיסטורי של "לימודי נשים" כלפי ה"שטח" הפמיניסטי שניתן לאפיינו כיחס של הגמוניה מנכסת. פרק ג' דן בבחירות שנעשו במהלך השנים ב"לימודי נשים", וכיצד הן השפיעו על אופיים. המאמר מסתיים בשאלה "ומה הלאה?" - התווית דרך לעתיד.

שתי הערות על המתודה (שהיא חלק בלתי נפרד מהתוכן ומהסגנון):

הערה אחת: ראשונה: כתבתי מאמר זה מזווית ראייה אישית, ואני מסתמכת בה במידה רבה על תולדות חיי. מראשית דרכן פעלתי בשתי הזירות של ה"שטח" ושל "לימודי נשים". בשנים 1993¹, ו-1998² פרסמתי מאמרי ביקורת על הדרך שבה מתנהלים "לימודי נשים" באקדמיה. בשנת 2000 הרציתי בנושא זה ברב-שיח שארגנה והנחתה ד"ר אראלה שדמי במסגרת של כנס שערכה סקציית הנשים באגודה הסוציולוגית הישראלית. הערה שנייה: המאמר בנוי בתבנית מעגלית-ספיראלית, כך שאותם נושאים נדונים יותר מפעם אחת - כל פעם בהקשר מורכב ומלא יותר. מתודה זו משקפת חווית חיי אנוש: במרוצת החיים נרכשים ניסיונות חדשים, המתקשרים למוטיבים מן העבר, מעובדים מחדש, והופכים לעבר עבור ניסיונות חדשים, וחוזר חלילה.

א. "מלחמת מעמדות" בין הזירות "לימודי נשים" ו"שטח" פמיניסטי

1. כנסי "מגדר בשטח" באוניברסיטת בר-אילן

כמשנת 2008 מתקיימים באוניברסיטת בר-אילן כנסים בשם "מגדר בשטח". הם מאורגנים בעיקר על ידי סטודנטיות הלומדות במסלול בשם זה לתואר שני, ונעשים בשיתוף של ארגונים פמיניסטיים ונשים פעילות בשטח. כנציגת תנועת "אחותי, למען נשים בישראל" השתתפתי במפגש שקדם להפעלת התוכנית, ובשני מפגשי הכנה לכנס השנתי הראשון בשנת 2008.

במפגש ההכנה הראשון שדן בתפיסה הכללית של הכנס וכלל יותר מעשרים נשים הבחנתי שבקרב הנוכחות בחוסר בולט של ייצוג למגוון של שכבות רחבות באוכלוסיית הנשים הפעילות ב"שטח" הפמיניסטי. נציגות הארגונים מהשטח היו ברובן נשים אשכנזיות מהמעמד הבינוני, שלמדו או לימדו באוניברסיטה או במכללה, וגם הצוות המוביל נמנה כמעט כולו על האוכלוסייה היהודית ממוצא אשכנזי וממעמד מבוסס. בתום המפגש חשתי על בשרי את החשש מ"פריעת" הסדר הטוב כאשר נאמר לי שהיה עלי להציע לכנות את הכנס "פמיניזם בשטח" ולא "מגדר בשטח" (שיצרה ויכוח בנושא) בסוף המפגש, ולא בתחילתו.

לאחר מפגש ההכנה הראשון נשלחה "קול קוראת"³ לתקצירי הרצאות לכנס. תקצירים אלה נדונו במפגש הכנה נוסף על-ידי כעשר נשים שהגיעו למפגש, ובהסתמך על חוות דעת של כמה קוראות. רבות מהדוברות שנבחרו היו אקדמאיות בעלות תואר דוקטור ופרופסור – גם אלה שהציעו הרצאה על תולדות התנועה הפמיניסטית. מעט דוברות היו מזרחיות, ועוד פחות מזה פלסטיניות. לא היה כלל ייצוג לנשים משכונות, או מפריפריות גיאוגרפית, נשים בזנות, נשים מהגרות עבודה, וכיוצא באלו, הפעילות בשטח.

אני רואה היעדרות זו כתולדה של היבט "מעמדי" במערכת היחסים ש"לימודי נשים" מקיימת עם ה"שטח" הפמיניסטי לאורך השנים, המתבטא בעיקר בהתעלמות ממנו, בעיקר מקבוצות לא הגמוניות. גם תנועת "אחותי" לא הייתה מיוצגת כיוון ששתי הרצאות שהצעתי נדחו, ולכן פרשנו.

2. הקמת "לימודי נשים" בישראל בתור כינון של הגמוניה

את עמדתם הנוכחית של "לימודי נשים", ובכללם של התוכנית "מגדר בשטח", אני מזהה בתור גישה הגמונית, החותרת להשגת הכרה בפמיניזם המיוצר באקדמיה בתור "תקין", ו"מכובד". כך ניתן להסביר את ההתרכזות בעצמן, ובנעשה בהווה, והתעלמות מנשים ב"שטח" הלא הגמוני המקיימות פעילות פמיניסטית. הנשים באקדמיה, שרובן הגדול משתייך לקבוצות הגמוניות, קשרו את גורלן עם מוסד הגמוני זה, אך הזדהות בתור פמיניסטית באקדמיה עלולה להיות בעייתית: פמיניזם חותר

לפירוק החברה הקיימת לשם יצירת חברה חדשה, ואילו מימוש מטרה זו קשה במיוחד במסגרת של מוסד הגמוני ואליטיסטי כמו האקדמיה, המושתתת על תפיסת עולם היררכית ובלתי שוויונית. אמנם, יש אקדמאיות המאתגרות ממסד זה, אשר לא פעם מפלה אותן לרעה, אך בסיכומו של דבר עליהן לשתף פעולה עם מוסד, המוסמך מטעם החברה הפטריארכאלית להכיר במאמצים שעושות, ולהעניק להן תארים ומשרות הנושאים אתם זכויות-יתר.

מהיכרות אישית לאורך זמן התרשמתי שיש נשים אקדמאיות – גם אלו הפועלות ב"שטח" הפמיניסטי – שמנסות להתגבר על סתירה זו בכך שרואות את עצמן כשליחות-ציבור, המשתמשות במעמדן לטובת כלל הנשים. זוהי תפיסה עצמית הרווחת בקרב קבוצות הגמוניות. למשל, כאשר נשים דרשו לקבל את זכות הבחירה טענו לא מעט גברים שאין צורך בכך, כי הם – בעלי זכות בחירה – מייצגים גם את האינטרסים של נשים. טענות מסוג זה אפשר לשמוע גם בימינו – גם מצד גברים האוחזים בהשקפת עולם שוויונית. יתר-על-כן, במרוצת השנים שמעתי לא פעם נשים אקדמאיות מדברות על פמיניזם בישראל מתוך ידע מועט, ולעתים גם מוטעה – בעיקר לגבי פעילות של פמיניסטיות ה"שטח" בשנות השבעים, או פעילות בהווה של נשים מקבוצות לא הגמוניות

שתי דוגמאות לגבי היחס לפעילות של התנועה הפמיניסטית בשנות השבעים: האחת: ברב שיח שהתקיים באקדמיה בשלהי שנות התשעים על נושאים שונים, מרצה דיברה בביטול על המאבקים של התנועה הפמיניסטית בשנות השבעים. היא טענה שנכשלו, ולדוגמה הביאה את המאבק על החוק המתיר הפסקת הריון. כמו-כן, במאמר המתייחס לפמיניזם בישראל בראשית דרכו כאל "יבוא תרבותי"⁴ נאמר, למשל, שקבוצות להעלאת תודעה קמו מתוך "רכילות אנקדוטלית" של מפגשי שכנות בפרברים. נראה שמידע זה מתייחס לארצות הברית, ואף יש בו כדי להטעות, מאחר והנעשה בקבוצות להעלאת תודעה אין רחוק ממנו כרכילות. במאמר גם נכתב שהמאבק למען "חוק ההפלות" לא זכה להד בציבור, אך ההיפך הוא הנכון: בשנות השבעים קיימנו בכל הארץ פעילות ענפה בנושא זה: החתמנו עצמות בשטח, וקיימנו הפגנות רבות. על פעילותנו נכתבו עשרות כתבות בעיתונות, קיימנו ראיונות ברדיו – שלא לדבר על ההתפרצות לכנס הגינקולוגים בשנת 1978 שזכתה להד רב, ועוד. בזכות פעילותנו התגבש לבסוף בכנסת חוק שאמנם לא היה לפי החוק המקורי שדרשנו, אבל אפשר לנשים רבות להפסיק הריון לא רצוי.

דור המייסדות של הפמיניזם בשנות השבעים נתקל בזלזול גם מצד אקדמאיות הפעילות ב"שטח" הפמיניסטי. לדוגמה, בסוף שנות התשעים, אישה בעלת תואר מתקדם שהצטרפה לפעילות הפמיניסטית ב"שטח" שלחה הזמנה למפגש, בה ציינה שמוזמנות "צעירות" בלבד, ללא "ותיקות", המשרות, לדבריה, אווירה של כובד ועייפות.

אלו הן כמה דוגמאות מתוך רבות, המציגות, לדעתי מצב המושפע גם ממגמה כללית בארץ ובעולם הקיימת אצל פמיניסטיות מה"גל השלישי" להפגין יחס מזלזל וביקורת לא מוצדקת כלפי הפמיניזם

והפמיניסטיות של ה"הגל השני". כך, למשל, קרול גיליג נתקלת בנטייה לזלזל ברעיונותיה, או בביקורת האמנות הפלסטית, אמניות פמיניסטיות שפעלו בשנות השבעים ליחס מזלזל בשנות השמונים שהתבטא בהגדרתן כ"מהותניות", ורק משנות התשעים ואילך הן זוכות להכרה מחודשת.

לא כך התייחסנו בתנועה הפמיניסטית בתל-אביב כלפי הדור שקדם לנו. אני יכולה להעיד על העניין הרב שגילינו בנשים שפעלו לפנינו למען נשים בארץ, ועל הערכתנו כלפיהן. עמדתי בקשר עם כמה מהן: ביקרתי בביתה של מנהיגת "הליגה לזכויות האישה" משנות החמישים, ד"ר תהילה מטמון כהן ז"ל כמה חודשים לפני פטירתה; היו לי קשרים ממושכים עם טניה לוונפיש-שטרייפלר ז"ל, יו"ר הלשכות המשפטיות של ויצ"ו; במסגרת עבודה באוניברסיטה ראינתי את רחל כגן-כהן ז"ל, ממקימות ויצ"ו, שנבחרה לכנסת מטעם רשימה שהקימה ויצ"ו, וכן שיננתי את כתביה של עדה פישמן-מיימון ז"ל (לצער, לא פגשתיה, אך היו חברות שנפגשו אתה זמן קצר לפני מותה בשנת 1973). פגישה עם בבה אידלסון ז"ל - מזכירת מועצת הפועלות - הוחמצה בצורה מצערת כאשר בהגיעי אליה הודיעו לי שנפטרה.

3. מיתוסים ומציאות לגבי אופי הפעילות ב"שטח" הפמיניסטי

בהכנות לכנס "מגדר בשטח" התרשמתי שהנשים בוועדת ההיגוי רואות את ה"תיאוריה הפמיניסטית" הנחקרת באקדמיה כרמה גבוהה יותר של עיסוק בפמיניזם מאשר ה"פרקטיקה" בשטח. זוהי תפיסה מקובלת באקדמיה, עליה מדברת ההיסטוריונית הלן קראולי כאשר מציינת ש"לימודי נשים היו הזרוע האינטלקטואלית של תנועת הנשים"⁵. נראה שנשים אקדמאיות רבות, ובכללן גם פעילות ב"שטח", מפרידות לגבי פעילות פמיניסטית בין "צד עיוני", המזוהה עם האקדמיה, לבין "צד מעשי", המזוהה עם ה"שטח". הן מציגות את הפעילות באקדמיה בתור "גבוהה" ו"מקצועית", העוסקת ברעיונות כלליים ואוניברסאליים, ואת הפעילות ב"שטח" כ"נמוכה" וכ"בלתי-מקצועית", שעוסקת בפתרונות פרטיקולאריים ונקודתיים.

לא כך פטרישיה מקפדן, אישה שחורה העוסקת ב"לימודי נשים" בדרום אפריקה, והמגדירה את עצמה "פמיניסטית רדיקלית". היא מציינת שהפעילות המרכזית בשטח היא הפעילות האינטלקטואלית⁶. תפיסה זו הופכת על פיה את הפרדיגמה המקובלת ב"לימודי נשים", לפיה הנשים באקדמיה מתמחות ב"תיאוריה", בעוד שה"שטח" הפמיניסטי עוסק ב"פרקטיקה". למעשה, ה"שטח" הפמיניסטי נבנה קודם-כל כמסע אידיאי, והפעילות בו רק ממשיכה ליצור אתגרים אינטלקטואליים חדשים (בעוד שחלק גדול מהפעילות האינטלקטואלית באקדמיה מוקדש לשינון תיאוריות קיימות..). מקפאדן מציגה מהפך פרדיגמטי דומה לשל קארל מרכס, שטען כי "היגל העמיד את העולם על הראש, ואני העמדתי אותו בחזרה על רגליו". מרכס לא רק שלל את השיטה הפילוסופית של היגל, לפיה יש להבין את התנהלות החברה האנושית כביטוי להתפתחות הרוח לאורך ההיסטוריה, אלא

גם הציע תפיסה הפוכה, לפיה החברה האנושית מתנהלת על-פי תנאים מטריאליים - יחסי כוח הקיימים בעולם הממשי – המגולמים בניצול כוח העבודה של הפרולטריון על-ידי בעלי ההון.

גם פאולו פריירה⁷ יצא כנגד תפיסת הפועלים והאיכרים כקבוצה לא אינטלקטואלית. הוא מציג קבוצה זו כנושאת את בשורת השחרור החברתי-פוליטי, בכך שמתבססת על ידע שנרכש באמצעות דיאלוג ומשוחרר מדפוסי חשיבה קבועים. זאת לעומת אלה הרוכשים ידע בצורה "בנקאית", אוטומטית, היוצרת דפוסי חשיבה קבועים – מצב המסייע למעמד השליט להמשיך את משטר הדיכוי. הבנה זו קרובה ברוחה לתהליכים שעברנו בהעלאת התודעה הפמיניסטית בה חוונו תהליך של שחרור תודעתי, שהתבטא גם בתהליכים "משחררים" בחיינו האישיים.

4. יצירת ידע פמיניסטי ומציאות פמיניסטית בשנות השבעים

הפעילות האינטלקטואלית והאוריינטציה האוניברסאלית הייתה מרכזית בקרב נשים שהניפו את דגל "שחרור האישה" בשנות השבעים. בקבוצה שהקמתי בשנת 1972, ובתנועה הפמיניסטית שהתפתחה מתוכה, העמדנו בסימן שאלה כל מרכיב בחיינו, ובחנו את המוסכמות עליהן גדלנו. הפמיניזם היה לנו מנוף ארכימדי, באמצעותו יכולנו להרים את העולם ממקומו, ולהניחו במקום הרצוי לנו. העלאת התודעה, לצד קריאה בספרות שכתבו פמיניסטיות, ופעילויות משותפות, שמשו בסיס להערכה מחדש של חיינו, תוך עיצובם כמציאות פמיניסטית עבורנו.

תוך כדי הפיתוח הרעיוני של הפמיניזם נתקלנו בצרכים דחופים של נשים שדרשו מענים מעשיים. בתחילת הדרך עלו נושאים הקשורים בחוקים ובנהלים המפלים נשים בתחומים כמו המעמד האישי, תעסוקה, ייצוג פוליטי, "חוק יסוד שיווי זכויות האישה", הזכות ל"הפלה", ועוד, ובהמשכה התחלנו להתמודד עם אלימות נגד נשים לצורותיה השונות. בתחילה הקמנו מרכזים פמיניסטיים, ואחר-כך עברנו להקמת מקלטים לנשים מוכות, ולייסוד קווי חירום ומרכזי סיוע לנאנסות, ועוד. המהלך התיאורטי, שהיה מרכיב דומיננטי בפעילותנו בשנים הראשונות, שולב במידה גוברת והולכת בפעילות מעשית בשטח ובמאבקים ציבוריים. מתחילת הדרך קיימנו פעולות מחאה כמו הפגנות, צעדות, עצרות, ושל הסברה בקרב מעצבי/ות דעת קהל, מחוקקים/ות, וכדומה. התראינו בעיתונות, כתבנו חוברות הסברה, פרסמנו מאמרים, ובתל-אביב הוצאנו לאור את החוברת הרביעית של הביטאון "נלח"ם – נשים למען חברה מחודשת" שהוקדש להשפעת מלחמת יום כיפור על מעמד הנשים בישראל. בפעילויות אלה, הצד האינטלקטואלי לא התמעט, ואף התגבר, מאחר שהיה עלינו להעריך מחדש באופן מתמיד את הניסיון המצטבר בשטח. שילוב הפעילות האינטלקטואלית והמעשית בתור "שטח" פמיניסטי כלל גם את הביוגרפיה האישית שלנו: "האישי הוא הפוליטי" היה עבורנו מציאות חיים, לא רק סיסמא..

5. הגמוניה ו"פמיניזם מזרחי" ("פמיניזם לא הגמוני")

במבט לאחור ניתן להעריך שכבר בתחילת דרכנו עסקנו בתנועה הפמיניסטית כמעט בכל נושא שהוא אקטואלי כיום. אמנם, ממרחק השנים אפשר להבחין בראשונות, בנאיביות מסוימת, ובגישות מוכללות בטיפול בנושאים השונים, אך אפשר להסביר זאת בין אם בכמות המידע המצומצמת שעמדה אז לרשותנו, ובין אם ב"רוח התקופה" ששררה בישראל באותם ימים. לכן, גם אם מטרותנו הייתה לשחרר את כל הנשים באשר הן, הייתה מודעות מעטה לדיכוי שמפעילות נשים מקבוצות הגמוניות כלפי נשים מקבוצות לא הגמוניות. ניתן להבין שמצב זה ביסודו הוא "דיכוי מופנם" המתקיים אצל נשים, ואשר כקבוצה מדוכאת משוסות זו בזו על ידי החברה הפטריארכאלית. עם זאת, אין להתעלם מכך שנשים במעמד הגמוני רואות בדרך כלל את זכויות היתר שלהן כדבר-מה מובן מאליו, ולכן הן במצב של "עיוורון" לגבי זכויות יתר אלה. לדוגמה, "זכות יתר" שהן נוטלות כאשר מדברות בשם כלל הנשים, בתור "אנחנו", ובכך מתעלמות מזכויות היתר שלהן ביחס לנשים מקבוצות לא הגמוניות. על כך כתבתי במאמר שפורסם באנתולוגיה "לאחותי – פוליטיקה פמיניסטית מזרחית"⁸.

כיום, נשים רבות ב"שטח" הפמיניסטי מתנהגות באופן הגמוני. בעיקר עקב רקע של שייכות לאומית ואתנית, זהות מגדרית מקובלת, העדפה מינית, ועוד. רבות מהן מתייחסות לפמיניזם כפעילות חיצונית, ולא כעבודה פנימית, כפי שנעשתה, למשל, בקבוצות להעלאת תודעה. להערכתי, אחת הסיבות למצב זה היא התרחקות מרדיקליזם ואימוץ תפיסות ליברליות ופוסט-מודרניות. הקבוצה היחידה בפמיניזם היהודי הרואה במאבק בהגמוניה חלק בלתי נפרד מהמאבק הפמיניסטי היא תנועת "אחותי – למען נשים בישראל". קהל היעד של תנועה זו הוא נשים שהן רוב בקרב הנשים בחברה, אך יש להן תת-ייצוג בה. אלה נשים שחיות בתנאים של דיכוי רב-ממדי, המתבטא בסטיגמה ובאפליה עקב גורמים כמו צבע-עור, מוצא אתני, מעמד חברתי, מיקום גיאוגרפי, העדפה מינית, גיל, וכדומה. בתחילת דרכה של התנועה הפמיניסטית בארץ, רוב הפעילות, שהזדהו עם ההגמוניה האשכנזית, לא ראו בפערים בקרב הנשים מכשול לשחרורן. בתנועה הפמיניסטית בלטו חברות ממוצא אנגלו-סקסי שהציגו את מורשתן התרבותית כ"מתקדמת" יותר מזו של האחרות, ואת עצמן כמומחיות לגבי ערכים של דמוקרטיה ושל שוויון. רק עם ביקורי הראשון בארצות הברית בתחילת שנות השמונים נוכחתי לדעת עד כמה עמוקים שם הפערים החברתיים, ורב שם הסקסיזם, והבנתי אז שאין בסיס לטענתן.

באופן מקביל להתפתחות התנועה הפמיניסטית בראשית שנות השבעים התפתחה תנועת השחרור המזרחי של "הפנתרים השחורים". נשים מזרחיות שהיו שותפות למאבק פיתחו במרוצת השנים תודעה פמיניסטית-מזרחית, שהביאה ליצירת הקבוצה הראשונה של "נשים מזרחיות" בסוף שנות השמונים. הקבוצה - בהנהגת ד"ר ויקי שירן ז"ל, ממובילות המאבק המזרחי - יצרה שינוי תודעתי

ומעשי, כשהביאה להחלטה בהכנות לכנס הפמיניסטי הארצי שהתקיים בשנת 1992 לקיים ייצוג שווה לשלוש קבוצות, שהפכו בכנס בשנה שלאחריו לארבע: מזרחיות, פלשתיניות, לסביות, ואשכנזיות, במהלך שכונה "שיטת הרבעים".

כבת להורים יוצאי יוון שדברו ביניהם בספניולית חשתי לצד הזדהות עם חברותי האשכנזיות גם ניכור, כאשר חוויתי ביחס אדיש ומתנכר מצדן לתרבות הספרדית בקרבה גדלתי. רק לאחר שנים זיהיתי יחס זה כנובע מעמדה הגמונית-אשכנזית, והבנתי זאת כדרך לשמירת המונופול שיש לתרבות האשכנזית על התרבות בישראל. לימים ראיתי את עצמי כמי ש"אושכנזה" על-ידי הנשים האשכנזיות, אך כאשר אומצה שיטת ה"רבעים" (לפיה יש לקיים בכל פורום ציבורי ייצוג שווה לארבע קבוצות נשים: מזרחיות, פלסטיניות, לסביות, ואשכנזיות) הזדהיתי כמזרחית. אז התברר לי שגם "אושכנזתי" על-ידי הנשים המזרחיות. כבר בשנות השמונים פילסתי באופן עצמאי את דרכי במאבק נגד גזענות בכלל, ונגד גזענות של נשים כלפי נשים בפרט, אך בשנות התשעים הייתי צריכה "להוכיח" לנשים המזרחיות את מזרחיותי. בשנת 2000 השתתפתי בייסוד תנועת "אחותי – למען נשים בישראל", בה אני פועלת עד היום.

במרוצת העשור האחרון פיתחנו בתנועת "אחותי" את המושג "פמיניזם מזרחי" כשם ג'נרי למאבק לשחרור של כל קבוצת נשים בישראל שאינה נמנית על ההגמוניה. כלומר, פמיניזם שאינו רק של נשים יהודיות-מזרחיות, אלא גם של נשים החיות בפריפריות גיאוגרפיות, אתניות, חברתיות, תרבותיות, כלכליות, לאומיות, אזרחיות, מיניות, גיליות, תעסוקתיות, ומבחינת הקריטריונים הנהוגים לקביעת כשירות גופנית, נפשית, ומנטאלית. השם "פמיניזם מזרחי" אינו בא לנכס פמיניזם של נשים מקבוצות לא הגמוניות, אלא משמש לנו כמנחה בתהליך חשיבתי המתייחס לתפיסה פוליטית של נשים מקבוצות לא הגמוניות, שניתן לכנותה "פמיניזם לא הגמוני". מדובר בתפיסות עולם אוניברסאליות: לעומת תפיסה ליברליסטית המסתמכת על "רב-תרבותיות" כדי לפצל את הפמיניזם בין "פמיניזמים" למיניהם, "פמיניזם לא הגמוני" הוא אינקלוסיבי, הוא חושף את הידע של נשים מכול הקבוצות, ועקב רגישותו התרבותית הוא גם מתייחס לידע זה בצורה מדויקת, הקולעת למציאות החיים הייחודית של נשים בכל קבוצה. באופן זה הוא מתפקד כפמיניזם רדיקלי במובן הרחב ביותר.

לא מצאתי הבנה זו בהכנות לכנס "מגדר בשטח", ואני תולה זאת בחוסר מודעות עצמית של הנשים המעצבות והמובילות את הכנס ביחס למעמדן כחברות בקבוצה הגמונית: מודעות שכזאת אינה נרכשת כהרף עין, ועליה להיות מעוגנת במחויבות ובעבודה עצמית, הן במערכת, והן של כל אישה הפועלת בה. מניסיוני למדתי כי כדי להיות מסוגלות ליצירת יחסים לא דכאניים עם נשים מקבוצות לא הגמוניות על נשים הגמוניות לאתגר בקרבן דעות קדומות, מיתוסים וסטריאוטיפים ולוותר על העמדות ההגמוניות שלהן.

ב. "לימודי נשים" וה"שטח" הפמיניסטי

1. פמיניזם באקדמיה בשנות השבעים בעיני סטודנטית מה"שטח"

כפמיניסטית שחוותה בשנות השבעים את שני צידי המתרס של אקדמיה מכאן ו"שטח" פמיניסטי מכאן, נוכחתי לדעת עד כמה התיאוריות באקדמיה שעסקו בנשים באותה תקופה היו אנאכרוניסטיות ביחס לתיאוריות שיצרנו ב"שטח". כאשר דיברנו על ניפוץ סטריאוטיפים, ועל מהפכה, באקדמיה למדנו על חלוקת תפקידים בין נשים וגברים במשפחה. במהלך לימודי לתואר שני בחוג לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה (תוך השלמת קורסים לתואר ראשון בחוג זה, אליו עברתי לאחר קבלת התואר הראשון בחוגים פילוסופיה ופסיכולוגיה) קניתי לי שם בתור "הפמיניסטית" - בה' הידיעה - שלא פסקה מלהעיר ומלהתריע על ביטויים סקסיסטיים בחומרי הלימוד ובהרצאות. פרופסור יונתן שפירא ז"ל אמר לי פעם שאני כמו קאטו הזקן (שהיה סנאטור ברומא העתיקה, וכל דיון שניהל - ויהי הנושא אשר יהיה - סיים בקריאה להרוס את קרתגו). למעשה, קיימתי בחוג "לימודי נשים" של אישה אחת, מאחר שהחלטתי לבדוק כל חומר שנלמד, ולהתייחס לכל הרצאה ושיחה שהתקיימה בחוג מזווית ראייה פמיניסטית, ואת העבודות שכתבתי בקורסים השונים כתבתי מהיבטים פמיניסטיים.

בשנות השבעים פעלו באוניברסיטאות שונות מרצות בודדות שלימדו קורסים בעלי תוכן פמיניסטי, כחלוצות ופורצות דרך בתחום זה באקדמיה. בעמדה זו הן חשו לא פעם מבודדות בחוגים בהם פעלו, וכסטודנטית באותן שנים נוצר קשר ביני לבין כמה מהן. למשל, בשנת 1974 הוזמנתי על-ידי ד"ר דורית פדן אייזנשטרק ז"ל שלימדה על פמיניזם באוניברסיטת באר-שבע להופיע בפני הסטודנטים/ות. באותה שנה, מרצה באותה פקולטה בה למדתי, ד"ר דפנה יזרעאלי ז"ל, שמעה עלי וחיפשה לפוגשני, ובעקבות הפגישה התחלנו לעבוד יחד על מחקרים שונים שיזמה באותה עת.

2. ייסוד "לימודי נשים" באקדמיה

בתחילת שנות השמונים הקימו כמה מהמרצות החלוצות "לימודי נשים" באקדמיה. בתחילה היו אלה תוכניות "חיצוניות" למוסדות בקרבם פעלו, שמומנו על-ידי גופים כמו "נעמ"ת", וקרנות שונות. בהמשך הדרך האקדמיה אישרה קיום של קורסים של "לימודי נשים" כחלק מהקוריקולום של חוגים שונים, ובמרצת השנים הוקמו מחלקות וחוגים של "לימודי נשים" באוניברסיטאות ובמכללות ברחבי הארץ. להשתרשות "לימודי הנשים" באקדמיה, ולהצלחתם מבחינת גדילה והתמסדות, תרמה העובדה שהנשים המייסדות - בעלות תארים של דוקטורט ופרופסורה - תפקדו קודם לכן כמרצות מוכרות ומוערכות בקרב הממסד האקדמי. נשים אלה הזדהו מראשית דרכן כפמיניסטיות, אך בהמשך הדרך גויסו ל"לימודי נשים" מרצות שהזדהו כפמיניסטיות רק לאחר שהתחילו ללמד בהם. כמו-כן גויסו מרצות שלא הזדהו כפמיניסטיות, אלא כ"שוחרות שוויון", "ליברליות", וכדומה.

לאורך פעילותם, "לימודי נשים" בישראל קיימו קשרים הדוקים עם נשים באקדמיה בחו"ל – לעתים קרובות יהודיות, שתמכו ועודדו, ובכך עזרו להתפתחותם. אמנם, קשר עם חו"ל הוא חלק בלתי נפרד מחיי האקדמיה בישראל בכלל, מאחר והם מושתתים על פרסומים בשפה האנגלית, אך נראה שהקשר עם פמיניסטיות יהודיות אקדמאיות – בעיקר מארצות הברית – היה מיוחד במינו, עקב העניין הספציפי של אותן נשים בפמיניזם הנעשה בישראל. אך אם בשנות השבעים הן נפגשו עם פמיניסטיות בשטח (כך עשו בטי פרידן, פיליס צ'סלר, ואחרות), הרי שמשנות השמונים ואילך הן נפגשו בעיקר עם מרצות ב"לימודי נשים" באקדמיה.

אירוע מכונן של קשר עם אקדמאיות מחו"ל התקיים כאשר שתיים מהמייסדות של "לימודי נשים" – ד"ר דפנה יזרעאלי, וד"ר מרילין ספר, יזמו והוציאו לפועל כנס אקדמי בינלאומי ראשון בסוגו של "לימודי נשים" שהתקיים בדצמבר, 1981, בחיפה. במסגרת הכנס התקיים מפגש נפרד של האורחות עם פמיניסטיות מהשטח, כדי לשמוע מהן על הפעילות בתחומים שונים. כמי שהשתתפה גם בכנס, וגם במפגש זה אני יכולה להעיד שרק מעט מהנשים ב"לימודי נשים" בישראל נכחו בו.

עם התפתחות "לימודי נשים" באקדמיה בישראל עברו אליהם מרצות מחוגים אחרים. לא נראה שמעבר זה היה כרוך בקושי מיוחד. להיפך: מסגרת זו עזרה לרבות מהן לפתח את הקריירה שלהן ולחזק את מעמדן ביתר קלות מאשר מסלולים אחרים באקדמיה, בהם קיימת תחרות עם גברים מעמדה לא שוויונית עקב סקסיזם ואפליית נשים מכאן, וקיום של רשתות תמיכה (המכונות "מועדוני-גברים") מכאן. "לימודי נשים" משכו מרצות גם משום שטיפול בנושאים פמיניסטיים כרוך בידע אישי, כך שנסיונות החיים כאישה – שלא פעם מהוות מכשול לקידום המקצועי והכלכלי של נשים באקדמיה – שמשו במקרה זה כמשאב עבורן.

3. "היה מנוע?"⁹ – התייחסותם של "לימודי נשים" ל"שטח" הפמיניסטי

שלא כמו בארצות אחרות, בישראל מעולם לא עמדה על הפרק שאלת היחסים בין "לימודי נשים" וה"שטח" הפמיניסטי, וזאת משום ש"לימודי נשים" בישראל הוקמו תוך התנכרות רבתי משנים רבות של פיתוח חלוצי של תיאוריה ומעשה ב"שטח" הפמיניסטי. מתחילת דרכן, הציגו הנשים ב"לימודי נשים" את עצמן כדוברות האמיתיות של הפמיניזם בישראל תוך התכחשות רבתי לתשומה העצומה של ה"שטח" הפמיניסטי ביצירת שיח ציבורי חדש, הן מבחינת הנושאים, והן בדרך הניתוח, והטיפול המעשי בהם. שלא לדבר על המחיר ששילמנו, של התייצבות ב"קו החזית", ושל "שכיבה על הגדרות". כינו אותנו מתוסכלות, מיליטנטיות, תימהונית, ושונאות גברים – דימויים שהפכו אותנו מטרה לאלימות לסוגיה, וליחס של חשדנות ודחייה כלפינו מצד בעליות תפקידים בממסדים השונים. תדמית זו עמדה למכשול גם בחיינו האישיים: היא פגעה בסיכוינו להתקבל לעבודה, להתפרנס, ולפתח קריירה; סבלנו מיחס של גינוי, ביזוי, ונידוי מצד הסביבה כלפינו, כלפי ילדינו ומשפחתנו, ואף ממשפחתנו עצמה כלפינו.

היחס המתנכר מצד הנשים ב"לימודי נשים" לא היה זר לנו. הוא הופנה כלפינו מטעם נשים בממסד כבר בשנות השבעים, ולהלן שתי דוגמאות מהמחצית הראשונה של שנות השבעים. האחת, איגוד הנשים המשפטניות קיים כנס על חוק המתיר הפסקת הריון, עליו נאבקנו באותה עת ב"שטח" הפמיניסטי. על אף היכרות קרובה עם יושבת ראש הארגון לא הוזמנה אף אישה מאתנו להציג את עמדתנו. בתיאום של הקבוצות בתל-אביב ובחיפה הגענו לכנס וחוללנו שם מהומה. דוגמה שנייה: כמה מאתנו באו כקבוצה לכנס של נעמ"ת על נשים בעבודה, וכשרצינו לדבר ניסו למנוע מאתנו את זכות הדיבור. גם מאוחר יותר התנסיתי באופן אישי במניעת זכות הדיבור, כמו בכנס של מועצת ארגוני נשים בשנת 1982, או באי הזמנה להשתתף בכנס חשוב עם פמיניסטיות מחו"ל בשנת 1984, למרות תריסר שנים של פעילות ענפה, ובכלל זה חברות בשני צוותים של "ועדת נמיר למעמד האישה". לקראת אירוע הפתיחה מצאתי את עצמי בפני דלת נעולה של האולם, ולצדי ד"ר דפנה יזרעאלי שניסתה להסביר לסדרן מדוע מגיע לי להיכנס. בשנת 1993, בכנס ל"לימודי נשים" שהתקיים בחו"ל, שגריר ישראל באותה ארץ הזמין את המשתתפות מישראל אל מעונו. בכירת המשלחת הציגה בתורה כל אחת מהנשים שנכחו, אך עלי פסחה.

כסטודנטית בשנות השבעים שימשתי מטרה ליחס חשדני וביקורתי מצד חברי/ות ללימודים, וגם מצד מרצות ומרצים. אלה טענו לא פעם שעבודתי, בהן דנתי ביחסי כוח בלתי שוויוניים בין גברים לנשים, הן "פוליטיות", ולכן אינן אקדמיות. והרי זו לכשעצמה טענה פוליטית, הבאה להגן על התדמית ה"אובייקטיבית" של הממסד האקדמי, ולמעשה לגונן על מבנה הכוח שלו. כיום נראה שלא נשמעות טענות כאלה במסגרת "לימודי נשים" (לעומת ויכוח ער הניטש כיום בנושא החרמת האקדמיה בישראל בעקבות הכיבוש). האם פירוש הדבר שהפמיניזם – בתיווכם האדיב של "לימודי נשים" "אולף", עד למצב שבו אין הוא מעורר כל חשש מצד המערכת?

4. השתלטות "לימודי-נשים" על הזירה הפמיניסטית.

הנשים שהקימו את "לימודי נשים" הציגו את עצמן כמי שנכנסו לתחום "ריק", אדמת בור לא-מיושבת (בדומה לטענה כלפי החלוצים הציוניים על שדימו את פלשתינה לשטח "ריק", תוך התכחשות לאוכלוסייה הלא-יהודית שחיה בה). נשים אלה פעלו כאילו לא הייתה בנמצא תנועה פמיניסטית ב"שטח", וכמובן מאליו לא התייעצו אתנו לגבי תוכניות הלימודים ונושאי הלימוד. מבחינתנו לא היה בזה חידוש: היינו למודות ניסיון של התנכרות והתעלמות מצד מנהיגות של ארגוני נשים וותיקים, עיתונאיות שעסקו בענייני "נשים", פוליטיקאיות, נשים בפרופסיות, וכיוצא בזה, שניסו להעלים את פועלנו, או למזער אותו ככול שאפשר - לא פעם תוך הטלת שיקוצים בנו ויצירת דה-לגיטימציה לקיומנו. "לימודי נשים" הצטרפו למגמה זו: תוכניות הלימודים לא התייחסו לנעשה ב"שטח" הפמיניסטי, אך נעשה שימוש ברעיונות ובתכנים בהם עסקנו, תוך התאמתם לתפיסות ליברליסטיות. זאת בעקירתם ממקור צמיחתם, ובעיקורם ממשמעותם הפוליטית-רדיקלית. סירוס

הרדיקליות חזר על עצמו בשנות התשעים על-ידי דור "פמיניסטי" של נשים שפעלו בפוליטיקה ובמדיה תוך כדי ניכוס של פרי עבודתנו במשך עשרות שנים ב"שטח" הפמיניסטי.

על מנת לבדל את עצמן מהפמיניסטיות ה"רדיקליות" בשטח, הנשים בהגמוניה – ובכלל זה ב"לימודי נשים" – דיברו עלינו כעל "קיצוניות" וכ"מיליטנטיות", ועל עצמן כ"מתונות" ו"מאוזנות", או שהציגו אותנו כ"פעילות" וכ"מתנדבות", ואת עצמן כ"דוברות" וכ"מומחיות". היו גם נשים בהגמוניה ששינו את עורן "עם הזרם", כמו מנהיגה של תנועת נשים חשובה שבמחצית שנות השמונים גינתה את "הפמיניסטיות הקיצוניות" בטענה שאנו עוסקות בנושאים "שוליים", כמו פורנוגרפיה, אך כחמש שנים מאוחר יותר, כשהוזמנה לדבר בעצרת שאורגנה על-ידי ארגונים פמיניסטיים, דיברה בלהט נגד שלטי חוצות פורנוגרפיים.

לעומת ההתנכרות לפמיניסטיות היושבות בקרבן, הנשים ב"לימודי נשים" חיזרו אחר פמיניסטיות אקדמאיות בחו"ל, וכשאלה הגיעו לארץ קיבלו אותן בזרועות פתוחות. לא פעם שמעתי אותן מסבירות לאותן נשים שבישראל אין תנועה פמיניסטית של ממש, אלא רק קומץ מיליטנטיות שעוסקות בדברים שוליים, והמזהות פמיניזם עם קורבניות. באופן זה הן הציגו את עצמן כאלו שעוסקות בפמיניזם ה"נכון", לעומת הפמיניזם ב"שטח". למעשה, נושאים רבים שהוצגו כ"חדשים" ב"לימודי נשים" כבר נדונו וטופלו קודם לכן על-ידי הנשים ב"שטח", אך בתהליך אימוצם על-ידי "לימודי נשים" הם עברו טרנספורמציה כדי להתאימם לדרכי הטיפול האקדמאיות, ולעתים קרובות תוך מחיקת ההיסטוריה של הטיפול בהם, או אף הצגתם הצגתםהצגתם באופן נלעג. בשלב מסוים נערכה מתקפה על המושג "פמיניזם" בטענה שלכל אישה יש את הפמיניזם שלה (מה שמבטל את המושג עצמו, מאחר וניתן לכנות כל התנהגות בתור "פמיניסטית"), או שהוא פורק ל"פמיניזמים" בתור שמות תואר לתורות קיימות, כמו "פמיניזם פסיכואנליטי", פמיניזם "פוסט-סטרוקטורלי", וכדומה. כך נבנתה רשימה המופיעה בספרי לימוד שנכתבו לצורך זה במערב, אותה משננות סטודנטיות כאילו מדובר ברכיבים של מתכון לעוגה. בעניין זה, פאולין בארט, מצטטת ממכתב שכתבה לה קתרין מק-קינן: "פמיניזם סוציאליסטי" הוא סוציאליזם, "פמיניזם ליברלי" הוא ליברליזם, ו"פמיניזם רדיקלי" הוא פמיניזם¹⁰.

עם התבססותם בשנות התשעים, ניכוס ה"שטח" הפמיניסטי על-ידי "לימודי נשים" התבטא בכך שכנסים באקדמיה באותה תקופה כונו "כנס פמיניסטי" – אותו שם שניתן לכנסים הפמיניסטיים הארציים, אך שלא כמו ב"שטח", כנסים אלה עסקו בתיאוריות בלבד. הכנס שהתקיים בשנת 1998 באקדמיה היה יוצא דופן, כי התערבו בהכנתו נשים אקדמאיות מה"שטח" הפמיניסטי, ועקב כך הוא אירח נשים שהרצו על ריקוד מזרחי, על לסביות, וכדומה. מבחינת "לימודי נשים", היה זה שיתוף בנוסח "הוסיפי אישה מזרחית/לסבית/פלסטית" מה"שטח" ובחשי" - גישה שלא מאפשרת לחולל שינוי של ממש. יתר-על-כן, ואולי לא במקרה, באותה שנה, המארגנות של הכנס הפמיניסטי הארצי (שברובן הגדול היו אקדמאיות) עמדו מול שוקת שבורה עקב חילוקי דעות לגבי אופי הכנס. הכנס

התקיים לבסוף, אך כאחת מהמארגנות שהתנגדה להחלטות שהתקבלו, הייתה זו הפעם היחידה שלא השתתפתי בכנס הפמיניסטי הארצי, מאז הכנס הראשון שהתקיים בשנת 1978.

באותה שנה — 1998 --- התקיים גם הכנס הראשון של האגודה הישראלית ללימודים פמיניסטיים ומגדר. חילקתי בו עותקים של הרצאה שביקשתי לשאת בכנס ובה ביקורת על "לימודי נשים", אך נדחתה. המוטו שבחרתי היה ציטטה מדברי המשוררת אודרי לורד – "כלי האדון לא יוכלו להרוס את בית האדון".

5. מליברליזם ל"פוסט-מודרניזם" – אותה הגברת בשינוי האדרת

ב"לימודי נשים" נלמד פמיניזם בתור תיאוריה", או "תיאוריות", תוך התעלמות מה"שטח" - הן כמושג, והן כפעילות. זכורני כיצד בשנות התשעים הקשבתי להרצאה של פילוסופית צעירה, פמיניסטית מוצהרת, אשר לאחר התפתלות תיאורטית ארוכה הגיעה למסקנה שבתיאוריה לא די, אך נשארה דוממת, כי לא ידעה עוד מה עוד לומר. למצב זה, כנראה, התכוונה קתרין מקינון כשאמרה ש"תיאוריה לא יוצרת שינוי. היא רק מייצרת עוד טקסט". ולראיה: רק לפני זמן קצר החליטו מרצות ב"לימודי נשים" לפעול נגד הטרדה מינית באקדמיה, וגם זאת בעקבות התארגנות של סטודנטיות.

בתחילת דרכם, בשנות השמונים, הפמיניזם שנלמד ב"לימודי נשים" התבסס על גישות ליברליסטיות. הייתה זו תקופת ה"יאפים", והיה עיסוק רב בהיבטים של פיתוח קריירה של נשים, סגנונות ניהול של נשים מנהלות, וכיוצא בזה. עם קריסת הפמיניזם ה"ליברלי" בסוף שנות השמונים ותחילת שנות התשעים נפתחה הזדמנות ל"לימודי נשים" ליצור קשר עם ה"שטח" וקהיליית הנשים הרחבה, אך המגמה שהשתלטה הייתה "להפוך את החיים לטקסט", וזאת באמצעות תיאוריות "פוסט-מודרניות" (ולא פעם גם "פוסט-פמיניסטיות") שיובאו מאירופה – בעיקר מצרפת - והפכו מובילות בארצות האנגלו-סקסיות, וגם בישראל. תיאוריות אלה, גם אם כללו תכנים מתריסים, לא היה בהן כדי לסכן את הממסד הקיים. תיאוריות אלו השליטו אורח חשיבה על פיו רעיונות הוצגו כיחסיים, מושגים שוננו לעולמות תוכן שונים, נעשה שימוש בדימויים אידיאליסטיים, וכל זאת בניסוחים מבריקים אך פתלתולים. תיאוריות אלה סיפקו לגיטימציה להתנתקות מה"שטח" הפמיניסטי ומערכיו. כך מצאתי את עצמי במרוצת שנות התשעים מאזינה למרצות המתאמצות ליצור חיבור בלתי אפשרי של רעיונות פמיניסטיים עם תיאוריות פוסט מודרניות הרוויות בשובניזם ובשנאת נשים של הוגים כמו לאקאן, פוקו, אלתוסר, ז'יזק, בורדייה, ועוד. גם הממסד שיתף פעולה עם מהלך זה: באופן אבסורדי, מרצה הידוע כבעל דעות אנטי-פמיניסטיות ואנטי-נשיות קיצוניות קיבל מינוי ללמד ב"לימודי נשים" קורס על פמיניזם, ופורנוגרפיה, המוגדרת על-ידי פמיניזם רדיקלי כ"שנאת נשים", נלמדת כיום באקדמיה כנושא חיובי מעיקרו, וכוללת את האוקסימורון "פורנוגרפיה פמיניסטית".

6. "התנועה הפמיניסטית מתה"... ואולי נרצחה?

"רצח ה"שטח" הפמיניסטי התחיל עם לידתו, והתמיד לאורך שנים על-ידי נשים בממסד הפוליטי והאקדמי שחזרו וטענו ש"התנועה הפמיניסטית מתה". לראשונה נאמר משפט זה על-ידי פוליטיקאית, הידועה כפמיניסטית, בראיון אתה שהתפרסם בעיתון בוקר בראשית חודש מרס, 1974, זמן קצר לאחר מלחמת יום כיפור. כשלושה עשורים לאחר מכן, מרצה פמיניסטית ידועה פתחה את הקורס שלה ב"לימודי נשים" בהודעה ש"התנועה הפמיניסטית מתה".

"רצח" התנועה הפמיניסטית והנשים שפעלו בו נעשה גם דרך עריכת מחקרים על-ידי נשים באקדמיה, ובכלל זה אקדמאיות שגם פעלו ב"שטח". בדרך כלל הם נעשו ממבט הגמוני, המתבטא בראיה חד-צדדית, ובניסיון להוכיח מהו הפמיניזם ה"נכון", ומי ראויה להיחשב מייצגת שלו. לא פעם מחקרים אלו כללו הנחות מוקדמות שלא תואמות למציאות, שיטות מחקר בעייתיות ובלתי משתפות, הצגה סלקטיבית ולעתים שגויה של נתונים ועובדות, ומסקנות הרחוקות מלשקף את המציאות.

כבר במחצית הראשונה של שנות השמונים, חוקרת מאחת האוניברסיטאות באה למקום בו שכנה התנועה הפמיניסטית בתל-אביב. היא נברה בתיקים, שאלה אותנו כמה שאלות, ונעלמה. לאחר זמן פורסם המחקר שלה, שגם נכלל בספר מאוחר יותר. אולם רק לאחר שנים רבות, כאשר נכחתי בכנס בו הרצתה על מחקר זה, שמעתי עליו בצורה מסודרת, והזדעזעתי לשמוע את הפרשנות המעוותת שנתנה למידע שמסרנו לה. יתר-על-כן, חשתי נגזלת, מאחר ונחקרתי בהעלמת-דעת, מבלי שיודעתי על הנחות היסוד והשערות המחקר, ומבלי שנשאלתי לדעתי על המסקנות שלו בטרם יפורסמו.

שנים רבות לאחר מכן, חוקרת שכתבה על תולדות התנועה בישראל בשנות השבעים והייתה גם פעילה ב"שטח" (והכירה אותי מתחילת פעולתה) החליטה שדי בראיון קצר אתי עבור מחקר מקדמי על שני כנסים פמיניסטיים שקיימנו בראשית שנות השמונים כדי לתאר את כלל פעילותי בתנועה הפמיניסטית בתל-אביב בשנות השבעים. הדברים שכתבה עלי, ובכלל זה כתבת "דיוקן", התבססו על כמה מסמכים משנות השבעים, ועל דברים ששמעה מנשים אחרות, כמו גם, יש לשער, על דעותיה שלה. לאחר שהמחקר נכתב, הוא עובד לספר. ממש לפני פרסומו התבקשתי על-ידי המחברת להביע דעתי על ה"דיוקן" שלי, שכבר פורסם בעבודת המחקר שלה. בתום הקריאה שאלתי את עצמי אם כבר מתתי, שהרי נכתבו עלי דברים מבלי לאמת אותם עם המקור. גם לא היה מקום להציע "תיקונים" ל"דיוקן" מעוות מיסודו, ולכן ביקשתי ממנה להשמיטו כליל מהספר.

מאחר והאקדמיה היא מוסד הגמוני, גם המחקרים בה נעשים, בדרך כלל, מנקודת מבט הגמונית, אי לכך הם מוטים לגבי בחירת הנושאים, הנעשית בהתאמה להשקפת עולמה של ההגמוניה, בחירת ההשערות לפי העניין שיש לקבוצה השלטת, וננקטות שיטות מחקר בהתאם לגישות פטרוניות, וכיוצא בזה. הטענה של הסוציולוג אירווינג גופמן "מידע מועבר בכיוון הפוך לבעלת הכוח" הופכת מחקרים מסוג זה לפעולה כוחנית. ב"לימודי נשים" נשמרת מגמה זו. היא בולטת במיוחד כאשר

המחקר נעשה על נשים מקבוצות לא הגמוניות, בעוד שגישתו ההגמונית ניכרת בכל שלביו: החל מהנחות היסוד, ההשערות, ואיסוף הנתונים, וכלה בהצגת הממצאים, פרשנותם, והסקת המסקנות. התוצאה היא, שגם כאשר החוקרות מופיעות כ"שוכרות טוב", ההתנסות של הנבדקות היא של ניצול, מאחר ולא שותפו בהחלטות לגבי המחקר על שלביו השונים, וגם לא בבעלות עליו עם סימומו, כמו שיתופן בפרסומים בכתב, בהצגתו בעל-פה בימי עיון, כנסים, ובכלי התקשורת, וכיוצא בזה. אפשר לראות תופעה זו כגזל של קניין רוחני, ולדברי לינדה, שותפתי לארגון "אנחנו שוות" – למען נשים בזנות - "They are picking our mind". צ'נדרה מוהאנטי מכנה דרך זו של מחקר "קולוניאליזם תרבותי"¹¹.

החוקרות עצמן לא מודעות בדרך כלל למצבלמצבלמצב זה. למשל, ביום עיון של תנועת "אחותי" השתתפו נשים מקבוצות אוכלוסיה שונות (פלשתיניות, מזרחיות, אתיופיות). לאחר שנפגשו לחדד בקבוצתן יחד עם מנחה מאותה קבוצה, הן תקשרו במפגש משותף את עמדותיהן ותובנותיהן עם הנשים משאר הקבוצות. כמי שהייתה שותפה לתהליך זה בתכנון ובביצוע בפועל, ראיתי מפגש זה כמעין עבודת רקמה עדינה של שזירת הזהויות והתרבויות תוך שמירת קולן הייחודי. באותה שעה הגיעה חוקרת כדי "לצפות" במתרחש. במחי יד הפך הקסם של יצירת מציאות פמיניסטית לאובייקט הצצה של מישהי בעלת אינטרסים הזרים למטרות המפגש. דאגתי בעיקר לאפשרות שהפלישה והאובייקטיביזציה שנוצרו עם נוכחות החוקרת במפגש יפגעו בתחושת הביטחון של הנשים, ובנכונותן לחשוף את עצמן בדיאלוג המורכב שהתנהל ביניהן. כאשר ניסיתי בתום המפגש להסביר לחוקרת את עמדותי היא אפילו לא הבינה על מה אני מדברת.

פעילותנו האינטלקטואלית והמעשית ב"שטח" הפמיניסטי הפכה אותנו למומחיות, אך הנשים באקדמיה התכחשו למומחיותנו. דוגמה מניסיוני האישי: בשנת 1986 פורסמה קריאה למשלוח מאמרים לאנתולוגיה שתעסוק במחקר פמיניסטי בישראל. באותה תקופה הייתי רווית ניסיון וידע שרכשתי במשך שנים במרכז הסיוע לנפגעות תקיפה מינית בתל אביב, כמי שהניחה את יסודותיו כרכזת בשנותיו הראשונות, והמשיכה במשך שנים בסיוע לפונות, בהכשרה ובהדרכת מתנדבות, במתן הרצאות, בכתבה, וכדומה. שלחתי הצעה למאמר שיסקור את הידע שהצטבר בישראל בנושא האונס, אך קיבלתי תשובה שלילית בנימוק ש"אונס" הוא לא נושא אקדמי. (לאחר זמן לא רב הזמנתי לכתוב מאמר בנושא זה עבור אנתולוגיה אחרת, וכן כתבתי בחסות "מכון ירושלים לחקר ישראל" את ספרי "נאנסות, אונס, והרשויות בישראל"¹², ממנו בחר לצטטלצטטלצטט בפסק דינודינודינו שופט בית המשפט העליון דאז מישאל חשין).

ההשתקה של הפמיניזם הרדיקלי על-ידי הנשים באקדמיה ובשאר הממסדים התבטאה בגישה לפיה הידע ה'מקצועי' נמצא באקדמיה ואילו ב'שטח' קיים ידע חובבני. למשל, בראשית שנות השמונים הזמינו אותנו במרכז הסיוע לנפגעות תקיפה מינית להעביר סדנאות במחלקה לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בר-אילן, על סמך הידע והניסיון שרכשנו בעבודתנו במרכז (פניה יוצאת דופן לנוכח

ההתכחשות הכללית לעבודתנו). כחמש עשרה שנים מאוחר יותר, כאשר כבר לא הייתי מעורבת בהחלטות שהתקבלו במרכז, התהפך הגלגל, ומתנדבות של המרכז נשלחו לעבור השתלמויות בחוגים לעבודה סוציאלית באקדמיה. כך הפכה האקדמיה את היוצרות, כשיצרה לעצמה תדמית של מומחיות, תוך גזלת המומחיות מנשות המרכז והצגתן כ"צרכניות ידע" בורות. מה עוד שאימוץ הנושא באקדמיה נעשה תוך שילובו בתיאוריות פטריארכאליות קיימות, תוך שינוי הבסיס הערכי של הידע ב"שטח" הפמיניסטי, המשוחרר ממחויבות לפטריארכיה, והנרכש בהתנסות אישית. כך, באופן פרדוכסלי ה"שטח" הפמיניסטי תרם למה שאלבה סמית מכנה "האתוס של הפרופסיונליזם"¹³, המיועד, לדבריה, ליצור אליטה.

7. "לימודי נשים" כמפעל אליטיסטי

לפי סמית, הפרופסיונליזציה מחזקת את ההפרדה בין הפוליטי לאינטלקטואלי, ובין הקונקרטי למופשט, כאשר האינטלקטואלי והמופשט נתפסים כעולים בערכם על הפוליטי והקונקרטי, מה שמחריף, לדבריה, את 'הניתוק בין שפת הסתרים האקדמית (חברה מזרחית הציעה לכנות אותה 'שפה אשכנזית') לבין שפת היומיום של הנשים, והמנטרל את התועלת האפשרית שיכולה לבוא לנשים מן האקדמיה'. ניסיונות לנתץ את האתוס הזה נעשה ב"לימודי נשים" עצמם, כאשר במערב התפתחה ביקורת פמיניסטית על המדע ועל המוסדות בהם הוא מיוצר (על כך כתבתי בהרחבה בעבודת המסטר שלי בחוג לפילוסופיה, אותה סיימתי בשנת 2001, והעוסקת בפילוסופיה של המדע¹⁴. ביקורת זו, שהתחילה בשנות השבעים, והתפתחה בשנות השמונים והתשעים, טענה שעקרונות מדעיים כמו "אובייקטיביות", "ניטראליות", ו"רציונאליות" הם אמצעי להשתקת קולות הפורעים את הסדר החברתי המבוסס על גישות אנדרוצנטריות, אתנוצנטריות, גזענות, וכיוצא בזה. גישה ביקורתית זו לא זכתה להד רב בקרב מרצות ב"לימודי נשים" בישראל: על אף שנשמעה בהם ביקורת על הפטריארכיה, בפועל הם המשיכו להתנהל לפי הכללים והנהלים המתחזקים את האקדמיה כממסד הגמוני ואליטיסטי. באופן זה "לימודי נשים" הפכו, למעשה, לגטו – קולוניה בתוך הממסד – שמבחינתו כל עוד הם פועלים לפי הכללים המתאימים, אין במעט התרסה פמיניסטית כדי לסכנו: "ישחקו הנערות לפנינו", והממסד אף יוכל להתהדר בדימוי "מתקדם".

8. איזו מציאות אנושית נוצרת באקדמיה?

לעומת ההתנסות ב"שטח" הפמיניסטי שאותה אני מתארת כ"טוטאלית", אפשר לראות את ההתנסות באקדמיה כ"ממודרת" - לפי תחום ההתמחות, התפקיד, וכדומה. הפן האישי אינו רלוונטי כל עוד התוצר האקדמי ו/או המנהלי מופק בהצלחה. המידור הוא גם מדרגי, מה ששומר על הסדר ההיררכי ועל אופי האקדמיה כמוסד אליטיסטי. גישה זו נתמכת על-ידי אמונה שקידום האינטרסים הציבוריים תלוי בקיום של אליטה, ולכן יש ליצור אותה באופן מתוכנן באמצעות טיפוח של יחידים "מצטיינים". "מצוינות" היא שיטה לניפוי המעטים מתוך הרבים, במסלול שהוא לעתים קרובות חד-

ממדי, ומנותק מבעיות היומיום. זאת בניגוד לגישה אינקלוסיבית, המפעילה לשם קידום אינטרסים ציבוריים את כלל הקהילה, ומאפשרת לכל מי שפעילה לממש את ה"אני" כרב-ממדי וכרבגוני.

ה"אני" הציבורי המעוצב באקדמיה הוא לרוב בעל גוון אחיד, ומשובץ בתבנית דיכטומית בה הוא מזוהה כ"שכל" לעומת "רגש", וכעוסק בחיי "רוח" לעומת חיי "מעשה". מאחר והפעילות האקדמית נתפסת בעיקר כמילה כתובה הדורשת עבודה שכלית, התנסויות בשטח מעובדות לפי אמות מידה "אובייקטיביות", האמורות להיות מנוטרלות מהשפעה כל-שהיא. אולם באופן זה מנוטרלת המציאות המורכבת ורבת הסתירות המתקיימת ב"שטח" הפמיניסטי שבו עומדת האישה הפועלת בפני בעיות ודילמות אינטלקטואליות ומוסריות, ועליה לגייס את כל משאביה על מנת לנווט את דרכה, וכך עוברת תהליך התורם לצמיחתה ולהתפתחותה.

ההתפתחות האישית באקדמיה מרוכזת ב"אני" מופשט, מבודד, המוגדר על-פי תפקידים ספציפיים שממלא במערכת. "אני" זה אמור לדאוג לעצמו על-ידי בנייה של קריירה אישית באמצעות השתתפות ברשתות רשמיות ולא-רשמיות המתקיימות באקדמיה במסגרת המחקר והלימוד, ובתפקידים ביורוקראטיים כמו השתתפות בוועדות, בחבר-נאמנים, וכדומה. גם כאשר מתקיימת באקדמיה פעילות חברתיות וולונטריות לטובת הכלל היא מוגבלת למטרות מוגדרות, ולמסגרות מקומיות, כמו ועדי סטודנטים, ועדי מרצים, וכדומה, ואף היא משולבת בקידום הקריירה האישית. פעילויות באקדמיה הנוגעות לעניינים פוליטיים שמחוצה לה נחשבות מבחינתה לשוליות: אקס-קוריקולום בהגדרתן, ולא פונקציונאליות לגבי מבנה המוסד ומטרותיו. לעתים רחוקות מתגבשת באקדמיה תפיסה חברתית כוללת, שלרוב מקורה אצל סטודנטים/ות. בדרך כלל היא נתקלת בהתנגדות, ואז תתכן התנגשות בממסד הקיים ובמרד נגדו, כמו במהפכת הסטודנטים בצרפת בשנת 1968, או בהפגנות שהתקיימו בראשית שנות השבעים באוניברסיטאות בארצות הברית נגד מלחמת וייטנאם.

הפעילות האקדמית המבוססת על מאמץ של "אני" יחיד משקפת תפיסת עולם מערבית-ליברלית המושתתת על אינדיבידואליזם של הפרטים בחברה, כאנטייתזה לתפיסת עולם חברתית המבוססת על אחריות הדדית. הפרטים מוצגים כמנותקים מגורמים חיצוניים, אך למעשה, גורמים שונים כמו מוצא אתני, מעמד חברתי, יכולת כספית, שייכות מינית, זהות מינית וכיוצא בזה, קובעים במידה רבה את היכולת להתקדם בתהליך ההצטרפות לאליטה.

9. האם "לימודי נשים" יכולים להיות פוליטיים?

המשעול האקדמי, המיועד ל"יחידים", מפיק תחושות של בדידות, בידוד, וניכור, ודרכי הלימוד הקיימות מעמיקות תחושות אלה. "לימודי נשים" מותאמים למסגרת זו: סטודנטיות משתתפות במסלול סטנדרט ב"מרוץ יחידות", דרך הרצאות, סמינרים, בחינות, הגשת עבודות, וכדומה, ובלחץ להשיג את הצינונים הנדרשים לקבלת תואר. בסופו של דבר, יחידות סגולה מביניהן מקבלות משרת

הוראה באוניברסיטה, מתקדמות בסולם הדרגות, ומצפות מהדור החדש של סטודנטיות לעבור את אותו תהליך שהן עברו. הידע המיוצר במסלול זה הוא תיאורטי, ונוטר בין כתלי האקדמיה, פרט למקרים בודדים בהם מרצות משתמשות בו לשם יצירת מהלכים פוליטיים ב"שטח", אך כיוזמה אישית, ולא כשינוי בתוך האקדמיה. מראשיתם, "לימודי נשים" נמצאים בדילמה, בין רצון ליצור טריטוריה עצמאית שבה חוקרות ומרצות יפתחו ברמה תיאורטית נושאים שמעניינים אותן, לבין אתגור האקדמיה והתפקוד שלה הן מבחינה ביורוקרטית והן מבחינה מדעית. אך נראה שהמטרה האחרונה רחוקה מלהיות "תיהרג ובל תעבור": המרצות מסתפקות בעצמאות שיש להן, כמו גם באמונה שדי בעיסוק בידע תיאורטי כדי להיחשב כפמיניסטיות פוליטיות.

10. היחס של האקדמיה ה"גברית" ל"לימודי נשים"

הזדהות עם הקולגות הגברים באקדמיה מציבה את הנשים ב"לימודי נשים" בסמטה ללא מוצא: על אף המאמץ לרצות את הממסד האקדמי, הקול העולה מ"לימודי נשים" לא מעניין את מרבית הגברים (וגם לא מעט נשים) הנמצאים באקדמיה, והשפעתו על הנעשה באקדמיה מועטת. מעמדם של "לימודי נשים" כ"גטו" נשי באקדמיה משכפל את העלמתן מהזירה ה"כללית", מה שמתבטא, למשל, בייצוג קלוש ביותר של ספרות פמיניסטית בביבליוגרפיות בקורסים "רגילים", בעוד ששש"ב"לימודי נשים" ניתן מקום נכבד לעבודותיהם של חוקרים גברים. הסקסיזם באקדמיה רווח הן בקרב מרצים, והן בקרב סטודנטים, כפי שאפשר להיווכח מתוך ביטאון הסטודנטים. באופן אישי נוכחתי לדעת שמרצים, וגם מרצות, נוטים להעניק את תשומת הלב הרבה ביותר לסטודנטים גברים קולניים.

הטרדה מינית באקדמיה מתקיימת בצורות שונות: מהערות סקסיסטיות על נשים בכלל, או המופנות כלפי סטודנטיות מסוימות, ועד צורות של שוחד מיני, ותקיפות מיניות. גם אורח החשיבה באקדמיה נגוע בסקסיזם. למשל, מרצה פתח דבריו במשפט: 'נניח שחמותי הייתה פרה'. בדיחות סקסיסטיות הן עניין של יום-יום, וכאשר סטודנטיות מוחה, גוערים בה שהיא רגישה מדי, ו/או חסרת הומור, ו/או יותר מדי תקינה פוליטית. שמעתי מרצה מצהיר שהוא פמיניסט, ומייד לאחר מכן השמיע הערה אנטי נשית (בזמנו, נהגי המשאיות היו מחזיקים מעין תעודה ובה המלים 'לא אנסתי', בתור 'תעודת יושר' למקרה שטרמפיסטית תתלונן עליהם). חזיתי במרצה המפגין ידע בקולטורה פמיניסטית ומדבר על אלוהים בלשון נקבה, וכמובן מאליו ממשיך בשיח פטריארכאלי.

ג. האם באקדמיה פטריארכאלית יש מקום למציאות פמיניסטית?

1. האקדמיה במערב כמוסד אנטי אנושי ואנטי חברתי

להפרדה בין תיאוריה לבין מעשה שורשים עמוקים במסורת של המחשבה המערבית בזמן החדש המבוססת על חשיבה דיכוטומית והירארכית, המותאמת לחברה קפיטליסטית-פטריארכאלית בלתי שוויונית. אוריינטציה זו יצרה אקדמיה שהפעילות בה ממודרת בעיקר לחשיבה מופשטת, מופרדת מרגשות, ומנותקת מהזהות ומההיסטוריה האישיים, ובכלל זה מנתוני הרקע החברתי/תרבותי/כלכלי, וכיוצא בזה של הפועלות והפועלים בה... כמוסד אליטיסטי היא גם מפעילה מגבלות וחסמים העוזרים לה לשמור על יציבות ההרכב האנושי שלה, ועל סוג הפעילות שהיא מקיימת. למשל, גם אם במוצהר היא מעודדת חשיבה עצמאית, בפועל הליכה בתלם היא ערוץ בטוח להתקדמות בהיררכיה האקדמית. מבחינת הפרט אפשר לומר שהאקדמיה היא מוסד שמקדם אגואיזם, לא אלטרואיזם: הוא מעמיד במרכז הבמה את היחיד/ה, המוגדרת באופן חד-ממדי, בהקשר לתפקודו/ה באקדמיה, ובניתוק משאר המרכיבים של חייו/ה. גם התפקוד האקדמי מוערך בצורה חד-ממדית, של התייחסות להישגים ספציפיים של הפרט כפי שאלה מוגדרים על-ידי המוסד ("פרסם או היעלם"). הישגים אלה מתקיימים באמצעות עבודה אינטלקטואלית האמורה להיות מנותקת מפרטים ביוגרפיים, או מאישיות ספציפית, ומכאן הכינוי שניתן לאקדמיה המודרנית - "היכל השן" - המעיד על תפיסתה כמורמת מעם, וכאנטייתזה לחיי היומיום.

2. "לימודי נשים" כחלק אינטגרלי של האקדמיה

במסגרת "לימודי נשים" נעשו מדי פעם ניסיונות לשנות את הקורפוס הלימודי, כמו, לדוגמה, ליצור גישה "אינטרדיסציפלינרית" כדי לקשר בין תחומי ידע שונים וליצור מבנה של ידע המתאים יותר לתנאים הקיימים במציאות. לשם כך ה"דיסציפלינות" הוחלפו ב"נושאים", אך אלו הפכו את הפמיניזם ל"רשימת כביסה" (כפי ששמעתי מפיה של שרלוט בנץ בכנס האו"ם בניירובי בשנת 1985), במובן שחלוקת הפמיניזם ל"נושאים" הורסת את תפיסתו כדבר-מה שלם, וכך מעקרת אותו מהפוליטיות שלו. גם הפיכת הפמיניזם עצמו ל"נושא" לימודי מתכחשת למהותו כאידיאולוגיה פוליטית. זאת נוכחתי לדעת בשנת 1989, כאשר הוזמנתי על-ידי מרצה באוניברסיטת תל-אביב לדבר על דרכי הפמיניסטית בפני סטודנטיות וסטודנטים בקורס שהיה חדשני בזמנו, בשם "תיאוריות פמיניסטיות". בתום דברי, כשהתחילו השאלות, חשתי חשתיחשתי הלם מכך שחיי הפכו בעיניהם/ן ל"טקסט", והפמיניזם הפך עבורם/ן לנושא תיאורטי, הנלמד באוניברסיטה ככל "נושא" אחר.

3. מדוע "פמיניזם" איננו "מגדר"

בראשית המאמר ציינתי שבהכנות לכנס "מגדר בשטח" הצעתי להחליף את השם ל"פמיניזם בשטח" נדחתה. כוונתי הייתה להימנע מהבעייתיות הכרוכה במושג "מגדר", המשמש כיום באקדמיה כחלופה כמעט בלעדית למושג "פמיניזם". האימוץ הגורף של המושג "מגדר" בשנים האחרונות משקף, לדעתי, עמימות פמיניסטית רצויה שהשליטו "לימודי נשים" באקדמיה (אחת המרצות התוודתה בפני שרווח לה עם החלפת המושג "פמיניזם" במושג "מגדר").

"מגדר" הוא מושג חמקמק: לכאורה, משמעותו ברורה: הוא מציין הבחנה בין נשים וגברים לפי זהות מינית, המוגדרת לפי סימני מין המוסכמים באופן חברתי כ"גבריים" וכ"נשיים". כלומר, מדובר בעקרון של מיון, אשר כעקרונות מיון אחרים שפותחו במדע המודרני מיועד להעריך באופן שיטתי את מידת הקרבה, כמו גם את מידת השוני, בין פרטים וקבוצות. אלא שעקרון מיון זה מבוסס על הנחה שרירותית, לפיה מתקיימת חלוקה בינארית של זהות מינית אנושית ל"נשית" ול"גברית". המושג אינו מותח ביקורת על השרירותיות שבהנחה זו, המבוססת על תפיסה דיכוטומית-היררכית, אלא היא מוצגת בו כמצב "טבעי". מעבר לכך, היא מאפשרת להתעלם מהתעלם מיחסי הכוח בין המינים בתור מצב פוליטי הניתן לשינוי, ולנטרל אתאתאת המציאות הפוליטית של זו המוגדרת "אישה" ושל זה המוגדר "גבר". זהו מונח בעל מסר כפול, אשר מצד אחד מובן בתור התייחסות לשני המינים במידה שווה, ומצד שני מאפשר לראות את היחס ההיררכי והוההבלתי שוויוני בין המינים כמצב "טבעי". סתירה זו, המתבטאת בהעדר אמירה ערכית חד-משמעית לגבי יחסי הכוח הקיימים בין הזהויות במושג "מגדר" מאפשרת לעסוק בטענות פמיניסטיות וגם בטענות אנטי-פמיניסטיות, תוך נטרול המשמעות הפוליטיות שלהן.

עקרון מיון אחר, אשר לא כמו "מגדר" אינו מבוסס על תפיסות דואליסטיות-היררכיות, מניח ריבוי של זהויות מיניות, גם כאלה שנחשבות "ביולוגיות", בכך שמסווג, או מתאר, ריבוי זה לפי פרמטר ה"הופעה" – PERFORMANCE – כפי שמציעה ג'ודית באטלר¹⁵, אך גם עקרון זה מתעלם מכך שיחס שונה כלפי "ההופעה" זו או אחרת עלול לנבוע מגישות סקסיסטיות, גזעניות, וכדומה.

עקרון מיון המתאים ביותר למציאות הקיימת, והמתאר, ובה-בעת גם מבקר, את היחסים המדרגיים הקיימים בין גברים ונשים הוא המושג "המין השני", המשמש כותרת לספרה המונומנטאלי של סימון דה-בובואר¹⁶. כותרת זו עושה שימוש בסולם המספרים כדימוי לסולם החברתי ההיררכי שיש בו "מין ראשון" (כינוי שניתן לגברים), ו"מין שני" (כינוי שניתן לנשים).

4. השפעת השקריות של המושג "מגדר" על הנעשה ב"לימודי נשים"

שימוש במושג "מגדר" כדי לבדוק באופן "ניטרלי" מצב של אי-שוויון ל"טובת" הגברים או ל"טובת" הנשים, יוצר מצג-כוזב של א-פוליטיות, כביכול, של מערכת הכוח הקיימת, שהיא בעיקר ל"טובת"

גברים (ייתכנו, כמובן, מקרים הפוכים, אך בתור יוצאים מהכלל המאשרים את הכלל). באופן דומה, גם המושג "אלימות במשפחה" יוצר מצג-שווא של "ניטרליות", או של "איזון" בין נשים וגברים, בתור חברי/ות משפחה המשתמשים באלימות זה כלפי זה, ובכך עושה דה-פוליטיזציה של יחסי הכוח המכונים "אלימות נגד נשים" והקיימים בתור אלימות של גברים כלפי נשים, ילדות, וילדים. למעשה, המושג "מגדר" מטעה, ואף שקרי, בהתייחס למצב הלא-שוויוני הקיים בפועל בין נשים וגברים, ולכן גם לא יכול להסביר ו/או להצדיק את השאיפה לבטל אי שוויון זה.

האימוץ הגורף של המושג "מגדר" ב"לימודי נשים" ובמגזרים אחרים בחברה הפך אותו כ"מושג לכל עת", המחליף מושגים כמו "נשים" ו"פמיניזם", אך נמצא בשימוש גם כדי לתקוף נשים ופמיניזם. הדבר משקף את ההשלמה עם יחס דו-ערכי לנשים, ולפמיניזם, הקיימת בכל מקום בו הוא משובץ - החל מתוכניות של "לימודי נשים", וכלה באירועים תרבותיים. זוהי עדות להימנעות ממחויבות חד-משמעית לפמיניזם, שהפך להיות בבחינת "ירצו – יאכלו. לא ירצו – לא יאכלו"¹⁶.

מאחר והמושג "מגדר" מקיים מצג מטעה של שוויון ביחסי הכוח בין המינים, הוא לא מאפשר דיון ביקורתי על אי-השוויון המובנה ביחסים אלה וכך תורם לשימורם. שלא כמושג "פמיניזם" הוא, לדוגמה, לא מאתגר מושגים כמו "ניטרליות", "אובייקטיביות" ו"רציונאליות", המתפקדים כמשמרים מדע אליטיסטי המתקיים במסגרות הירארכיות.

בחירה במושג טריוויאלי כמייצג שאיפה לשינוי חברתי מהותי מצביעה על אי יכולת ו/או אי רצון להתנגד לסדר הקיים. לגבי "לימודי נשים" היא משקפת את עמדתם הפוליטית: "לימודי נשים", המיועדים להתריס כנגד הסדר הקיים פועלים במסגרת הסדר הזה וניזונים ממנו. זהו מצב בלתי אפשרי בו עליהם "לאכול את העוגה ולהשאיר אותה שלמה". המושג "מגדר" מספק זאת: הוא לא מאיים על ה-Raison d'être של האקדמיה כמו המושג פמיניזם, וכך מתפקד כ"מטריית בטחון" לאלו הרואות עצמן כחותרות תחת הממסד הקיים, אך ממשיכות לקדם את הקריירה האישית שלהן באמצעותו.

5. מדוע פמיניזם איננו "חתרנות"

השימוש הרב-תכליתי במושג "מגדר" אופייני בעיקר לעשור האחרון, בעוד שבעשור הקודם נעשה שימוש נרחב במושג "חתרנות". מושג זה אומץ על-ידי "לימודי נשים" בתקופה בה קיבלו לגיטימציה בעולם האקדמי והשתלבו בו, ובמקביל נושאים פמיניסטיים קיבלו לגיטימציה בקרב נשים בפוליטיקה ובמדיה. שלא כמושג "מגדר", המושג "חתרנות" הוא בעל משמעות ערכית, במשמעות של מרד חשאי, שאותו קיימו נשים תקופות שונות ובמצבים שונים בתור ברירת מחדל, מאחר ולא יכלו להתנגד לדיכוי באופן גלוי. אך באקדמיה הוא מוצג לרוב כאילו זו אסטרטגיה של בחירה. ולא היא: "חתרנות" היא אסטרטגיה של הישרדות – מוצא אחרון בתנאים בהם לא ניתן להתנגד באופן גלוי לדיכוי, הוא מאפשר להפחיתלהפחיתלהפחית סיכונים, ולא להתחייב להשיג יעדים קונקרטיים.

למעשה, ניתן לראות כ"חתרנית" כמעט כל התנהגות, אם מחפשים בה מניעים סמויים וכוונות נסתרות, ואז המושג הופך טריוויאלי. אי-לכך, "חותרנות" לא יכולה להתקיים כאסטרטגיה מובילה במאבק הפמיניסטי: פעולה 'חותרנית' לא רק שאינה מפרקת את הפטריארכיה, אלא אף מעניקה לה כוח עקב מזעור ההתנגדות במקום הגברתה.

מניתוח המושגים "מגדר" ו"חותרנות", הפופולאריים כל-כך ב"לימודי נשים" בשני העשורים האחרונים, אפשר לראות שחל כרסום במשמעות של המושג "פמיניזם". יש בכך ביטוי לרוח התקופה המאופיינת בחשיבה "פוסט-מודרנית", המעמעמת ומרדדת ערכים, עד לנקודה בה נעלמות ההבחנות, והכול הופך לעיסה כאוטית של ניהיליזם, או לפי ניטשה, מתקיימת "החזרה הנצחית של השווה". זו תוצאה שונה ביותר מהחלופה הברורה למצב הקיים שמציג המושג "פמיניזם", המאחד את ה"פרטי" וה"ציבורי", את ה"אישי" וה"פוליטי" בחתירה לעבר מטרה חד-משמעית שהיא שחרור מדיכוי. השחרור הפמיניסטי הוא מטרה עבור כל קבוצה חברתית – לא רק עבור קבוצות לא הגמוניות. הקבוצות ההגמוניות מעוצבות ומנותבות על-ידי חברה דכאנית למלא תפקיד כסוכנות של דיכוי, וזאת תוך הפעלת אמצעים דכאניים, וכך הן עצמן מתנסות בדיכוי.

6. מדוע אין להשתמש במונחים "לימודי מגדר" ו"מגדר בשטח"

"לימודי מגדר" אמורים לעסוק בשייכות מגדרית ובהשלכותיה השונות. מזווית זו, יש לראות את הלימודים ה"רגילים" באקדמיה כ"לימודי מגדר", מאחר והם חוקרים בעיקר גברים, וה"סובייקט" שלהם נחשב כמובן מאליו אנוש זכרי. אולם בעוד ש"לימודי מגדר" העוסקים בנשים מוטים מהבחינה שהם בודקים לרוב מקרים ומצבים הפועלים ל"רעת" נשים, "לימודי מגדר" העוסקים בגברים מוטים מהבחינה שהם בודקים מה שנחשב הטיה ל"טובת" גברים,, אך במקרה האחרון הם נחשבים בתור לימודים "כלליים", ו"אוניברסאליים", בעוד ש"לימודי מגדר" המוטים לרעת נשים נחשבים בתור לימודים "ייחודיים", ו"פרטיקולאריים", שאמנם נועדו לתקן את העלמת הנשים במחקרים ה"כלליים" ולתת להן את המקום הראוי להן, אך סיווגם לפי "מגדר" מנציח את ההתייחסות השונה לנשים, וכך מתפקד כ"ירייה ברגל".

"מגדר בשטח" הוא שם שניתן לתוכנית אקדמית המקשרת בין לימודים אקדמאיים לבין הנעשה ב"שטח" הפמיניסטי. הוא יכול להתפרש בשתי דרכים: או שהוא מציין את בואם של "לימודי נשים" - תחת השם "מגדר" - אל ה"שטח", או שהוא מציין שם ש"לימודי נשים" נתנו ל"שטח". בכל מקרה, שם זה לא מעיד על יצירה משותפת של ידע על-ידי שתי הזירות, אלא על "התפשטות" של "לימודי נשים" אל ה"שטח" הפמיניסטי, בתנאים שנקבעו על ידם, כמו הגדרה מחדש של ה"שטח" הפמיניסטי באמצעות המושג "מגדר". אני רואה התייחסות זו בתור התקפה על ההגדרה העצמית של הנשים בשטח, ולמעשה פעולה קולוניאלית של כיבוש ה"שטח" הפמיניסטי על-ידי "לימודי נשים".

קולוניזציה מתוארת על-ידי אן סאמרס¹⁸ ככיבוש של ישות אחרת (עם, אוכלוסיה, קבוצה, וכדומה) הנעשית על-ידי הריסת התרבות המקורית של אותה ישות, והשתלת התרבות של הקולוניאליסט בקרבה. במקרה של "מגדר בשטח", לאחר שנים רבות של התעלמות, הכחשה, השכחה, סילוף, ודה-לגיטימציה מצד "לימודי נשים" כלפי ה"שטח" הפמיניסטי הם מגיעים אליו ככובש, קולוניזטור, אשר בהיותו ב"שטח" הכבוש הורס את התשתית הערכית שלו. כך נסגר המעגל: ה"שטח" הפמיניסטי שהכשיר את הקרקע להקמת "לימודי נשים" אשר דחו אותו והתעלמו ממנו תוך ניכוסו וסילופו, מאומץ כעת על-ידם בחיבוק דוב, על-ידי השתלטות עליו בתחומי הטריטוריה שלו.

"מגדור" ה"שטח" הפמיניסטי, בתור כיבוש קולוניאלי של הפמיניזם ב"מולדתו", הוא השלב האחרון בסדרת מכות המוות ש"לימודי נשים" באקדמיה הנחיתו על פמיניזם השטח מאז הקמתם ועד היום. זוהי הגמוניה כובשת, אשר בשיתוף עם נשים הגמוניות בתחומי הפוליטיקה והמדיה השתלטה על המרחב הפמיניסטי והפמיניסטיות בו, תוך הצגת עצמה כ"מומחית" האמיתית לפמיניזם.

ומה הלאה? – התווית דרך לעתיד

1. האם ניתן לקיים מסגרות לימודיות שבהן ניתן ליצור מציאות פמיניסטית?

לנוכח הביקורת שהוצגה עד עתה יש לשאול אם במסגרת "לימודי נשים" בישראל ייתכן לייצר ידע שבאמצעותו ניתן ליצור מציאות פמיניסטית. במאמרים הקודמים שפרסמתי שפרסמתי שפרסמתי בנושא זה התייחסתי להצעות שונות לרפורמות בתוך "לימודי נשים" באקדמיה, הן מבחינת התייחסות לתכנים הנלמדים, והן מבחינת הפתיחות לאוכלוסיה שאינה נגישה ללימודים אקדמיים. מאז חלה התפתחות רבה בבניצירת "לימודי נשים" בעולם הלא-מערבי, בתמיכה בהתמיהה במיכה של נשים לא מערביות המלמדות במערב, ושל נשים מערביות היוצאות כנגד ההגמוניה המערבית. מדובר בלימודי נשים עצמאיים המתקיימים, למשל, ביבשת אפריקה, ובמקומות אחרים בעולם. הנשים המפתחות לימודי נשים מתוך עמדה לא מערבית מציעות תובנות פמיניסטיות לגבי מצבן של הנשים במקומות אלה הנמצאות לא פעם תחת כיבוש פוליטי, ותרבותי, מתמודדות מול רצח-עם, אלימות נגד נשים, רעב, מגפות, וכיוצא בזה. הן חושפות את המורכבויות שבמצבים אלה לא באמצעות הפרדיגמות הנהוגות במערב, אלא על-סמך ידע של בנות אותה תרבות, המעורבות המעורבות המעורבות במאבקים של נשים אלה לחיים של חופש, רווחה, ושלוש. הן מתעדות מאבקים אלה, דנות בלקחים שלהם, ובבעיות השונות הנובעות ממצב של גלובליזציה, קולוניזציה, וכדומה, וכך יוצרות לימודי נשים פמיניסטיים שהם חלק בלתי נפרד מה"שטח".

הדגם שמציעים לימודי הנשים הלא מערביים הוא ייצור ידע כישות אורגנית, שבה קווי המתאר האינטלקטואליים והמעשיים, הפוליטיים והאישיים חופפים ומתמזגים. לעומת זאת, בלימודים האקדמיים המערביים מושגת קווי מתאר מלאכותיים בצורה של הפרדה בין הלומדת/חוקרת לבין מושאי למידתה/חקירתה, בינה לבין לומדות/חוקרות אחרות, וגם בינה לבין תולדות חייה, החלטות שקיבלה, מעשים שעשתה, והתנסויות שחוותה. הפרדה כזאת קיימת בפורנוגרפיה, המזהה את הישות האנושית עם "גוף", ומשמידה באופן זה את הקיום האתי של ישות זו. זוהי הפרדה בין ההתנסות האנושית בעולם, לבין הפעלת ה"מבט משום מקום" של המדען הגבר בזמן החדש – מבט המופיע בפורנוגרפיה בתור העין המציצנית האנונימית.

במקומות שונים בעולם היו ניסיונות לעקוף את "לימודי הנשים" הרגילים, כמו בהקמת אוניברסיטה פמיניסטית לנשים בנורווגיה. זה היה חלומה של בריט אס, אותה הכרתי אישית טרם קרם עור וגידים, והיא גם סיפרה סיפרה סיפרה כעבור שנים על כישלונה, מאחר והאוניברסיטה האוניברסיטה האוניברסיטה שהקימה איבדה את ייחודה כאוניברסיטה לנשים... קיימים גם מכוני מחקר עצמאיים או מוסדות להשכלה גבוהה הפתוחים לנשים בלבד. מתוך היכרות אישית למדתי שמכוני מחקר אלה, ככל שמתקיימים בארצות צפוניות ועשירות, נוטים להידמות למכונים למכונים מחקר פטריארכאליים, ואילו ככל שמתקיימים בארצות דרומיות ועניות ומנוהלים בידי נשים מקבוצות לא-הגמוניות, הם נוטים להתקיים כזירה המאפשרת ליצור מציאות פמיניסטית.

בישראל פותחו מכללות כחלופה לאקדמיה, אך בהיותן משובצות במערכת ההיררכית הקיימת הן נחשבות "נחותות" מהאוניברסיטאות, הן מבחינת טיב האוכלוסייה הלומדת, והן מבחינת טיב הלימודים. למעשה, יש בהן יותר תעוזה מבחינת תכני הלימוד, וגם יותר הכללה מבחינת גיוון אוכלוסיית הסטודנטים/ות והמרצים/ות. עם זאת, "לימודי נשים" בהן מהווים "שכפול" של "לימודי נשים" באקדמיה – אולי בגרסה פחות תובענית - אך לא נראה שהם המענה לבעיות שהועלו כאן לגבי "לימודי נשים" באקדמיה. יש להזכיר לטובה תוכנית ייחודית המיועדת לנשים ללא תעודת בגרות (ומשתייכות בדרך כלל לקבוצות לא-הגמוניות), אותה הגתה והוציאה לפועל ד"ר ויקי שירן ז"ל בראשית שנות האלפיים במכללת בית-ברל... התוכנית פועלת במתכונת של יום לימודים מרוכז אחד בשבוע, במטרה לאפשר לנשים הלומדות לעבוד למחייתן ולהמשיך בשגרת חייהן.

2. פראקסיס פמיניסטית" כבסיס לפדגוגיה פמיניסטית

בעקבות מושג ה"פראקסיס" של פאולו פריירה¹⁹, אפשר לראות "פראקסיס פמיניסטית" כמתקיים בכל עימות של נשים עם סדר דכאני פטריארכלי - כיחידות, וכקולקטיב; במאבקים אישיים וקבוצתיים. זוהי התנסות שיש בה שילוב של מעשה ותיאוריה, אישי ופוליטי, פרטי וציבורי. ה"פראקסיס" הוא מעשה שראשיתו במחשבה, מלווה במחשבה, ומייצר מחשבה - כאשר "מחשבה" היא גם הרהור, אינטואיציה, רגש, ודמיון – והוא מקיף את טווח היכולות וצורות הביטוי האנושיות. התנסות

ב"פראקסיס" פמיניסטי היא צורת קיום פמיניסטית, המתקיימת גם בתוך מציאות פטריארכלית. פדגוגיה פמיניסטית היא הבנת התהליך הכרוך בהתנסות ב"פראקסיס" הפמיניסטי בתור נאראטיב- על המשחזר את התהליך הזה תוך ייצורייצורייצור של תובנות חדשות. זוהי פדגוגיה המבוססת על אתיקה של אינקלוסיביות ושל תמיכה הדדית של נשים היוצרותהיוצרותהיוצרות במסגרת חייהן מציאות פמיניסטית.

מראי מקום:

1. אסתר עילם, "מיסוד הפמיניזם הוא חיסולו" נגה, **כתב עת פמיניסטי** 34, 25 (1993).
2. אסתר עילם, "כלוב הזהב - גוויעת הפמיניזם הפוליטי" **מצד שני** 15, 36 (1998).
3. יישינוי הביטוי "קול קורא" ל"קול קוראת" הוצע לראשונה על ידי באחת הישיבות המכינות לקראת הכנס הפמיניסטי הארצי, שהתקיים בנצרת, בנובמבר 2008.
4. בילסקי, ליאורה "יבוא תרבותי: המקרה של הפמיניזם בישראל" (עיוני משפט כה (2) 2001, 523).
5. H. Crowley, "Between a Rock and a Hard Place, or just Another Cell in the Beehive". **Feminist Review** 61, 131 (1999).
6. Patricia McFadden. "Cultural Practices as Gendered Exclusion - Experiences from Southern Africa". **Discussing Women's Empowerment: Theory and Practice**. Sida 3. (2001).

7. פאולו פריירה, "פדגוגיה של מדוכאים" (הקדמה: פרופ' צבי לם תרגום: כרמית גיא. מפרש (1971).
8. אסתר עילם, "שימוש הגמוני בשפה בקרב נשים והשלכותיו הפוליטיות" **לאחותי, פוליטיקה פמיניסטית מזרחית** 197. הוצאת בבל (שלומית ליר עורכת, 2007).
9. מטבע לשוני: הביטוי "היה מנוע" לקוח ממערכון ידוע של "הגשש החוור", שבו לאחר מלחמת ששת הימים מכונת שגויסה מוחזרת לבעליה, ואז הוא מגלה שהמנוע איננו. כשאומר זאת לאחראי הלה שואל אותו: "היה מנוע?" (ובכך מעמיד בסימן שאלה את המובן מאליו, במטרה להתחמק מאחריות)
10. Pauline B. Bart, "Radical Feminisms" **Women's Studies Encyclopedia**, Vol. 1, 'Views from the Sciences'. 309 (E. Tierney, ed., 1991). Peter Bedrick Books, New York.
11. צ'נדרה טלפידה מוהנטי, "תחת עיניים מערביות: הגות פמיניסטית ושיחים קולוניאליים", (רונה ברייר גארב תרגום והקדמה. שרון הלוי, עורכת). **ללמוד פמיניזם: מקראה, מאמרים ומסמכי יסוד בחשיבה פמיניסטית** 415 (1988). (דלית באום, דלילה אמיר, רונה ברייר-גארב, יפה ברלוביץ, דבורה גריינמן, שרון הלוי, דינה חרובי, סילביה פוגל-ביז'אווי, עורכות, 2006). הקיבוץ המאוחד, סדרת מגדרים.
12. אסתר עילם, "נאנסות, אונס, והרשויות בישראל". מכון ירושלים לחקר ישראל, 1994.
13. Albhe Smith, "A (Political) Postcard from a Peripheral Post-modern State (of Mind) or How Alliteration and Parentheses can knock you Dead in Women's Studies". **Radically Speaking: Feminism Reclaimed** 169. (Diana Bell & Renate Klein eds., 1996). Melbourne: Spinifex Press.
14. אסתר עילם, **ליצור מדע פמיניסטי – פילוסופיה פמיניסטית של מדע לנוכח ביקורת על ההבחנה "פרטי-ציבורי"** (עבודת גמר לתואר "מוסמך אוניברסיטה", אוניברסיטת תל-אביב, החוג לפילוסופיה, 2001).
15. Judith Butler, "Gender Trouble - Feminism and the Subversion of Identity". Routledge (1990).
16. Simone de-Beauvoir, "The Second Sex". Penguin Books 1972 (1949).
17. מטבע לשוני. מקורו בבדיחה שסיפר דן בן-אמוץ בתוכנית "שלושה בסירה אחת" ששודרה בשנות החמישים ב"קול ישראל". בימי הצנע, מישהו הביא לארץ פולי קפה לארץ ללא היתר. כאשר המוכס שאל אותו מה אלו, הוא השיב שמדובר במאכל לציפורים. המוכס שאל אותו

"ממתי ציפורים אוכלות קפה?," והאיש השיב: "ירצו - יאכלו, לא ירצו - לא יאכלו" (שינוי הגדרה של דבר-מה תוך פטירה עצמית מאחריות לה).

18. Ann Summers, "Damned Whores and God's Police, the Colonization of Women in Australia". Penguin Books (1975).

.19 כמו 7.